

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שו"ת 7

חובת מתפללים להנגיש את בית הכנסת לאנשים עם מוגבלות

ניסן תשע"ה, אפריל 2015

הרב יהודה זולדן

שו"ת 7

חובת מתפללים להנגיש את בית הכנסת
לאנשים עם מוגבלות

הרב יהודה זולדן

The Community's Responsibility to Provide Handicapped Accessibility to the Synagogue
Rabbi Yehudah Zoldan

התצלום על העטיפה: *Injured Man Trying to walk on Crutches*, Racorn, www.Dreamstime.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשרר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ה
נרפס בישראל, 2015

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

הזנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>

דוא"ל: orders@idi.org.il

טל': 02-5300867 ; פקס: 02-5300800, 1-800-20-2222

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט

הדברים המתפרסמים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שאלה: אחד החברים בקהילתנו הוא נער עם מוגבלות. בני הקהילה מעוניינים לבנות בית מדרש שיקל את המעמסה הכלכלית על הקהילה. כך הם יוכלו להתפלל בימות חול במקום אינטימי יותר, שעלות התאורה והמיזוג שלו זולה יותר. ואולם בניית בית המדרש אפשרית רק בקומה השנייה של בית הכנסת, ואין להם משאבים לבניית מעלית. מתפללים הציעו להרים את הנער על ידיהם, אבל הנער סירב. לטענתם אי-אפשר לכפות על הציבור להוציא הוצאות נוספות לצורך הנגשת בית הכנסת למען נער אחד. האם אפשר לכפות על ציבור מתפללים להשתתף במימון נגישות? האם זו חובה של הקהילה?
מבחינה הלכתית, האם, ועד כמה, מוטל על הציבור ועל נציגיו להשקיע כסף בפיתוח ובשכלול דרכי נגישות?

תשובה: מדינות רבות בעולם, וכן ישראל, ערות לכעיה של אנשים עם מוגבלות ומקדישות תשומת לב רבה לפיתוח דרכי נגישות. במקומות ציבוריים רבים מותקנים מעליות, מעלונים, מתקני הרמה, כבשים וכדומה כדי לאפשר למשתמשים בכיסא גלגלים ובאמצעי עזר אחרים לנוע במקומות אלו. נעשה שימוש ברכבות ובאוטובוסים ייחודיים המותאמים לנכים וכן מונגשים אחדים מבתי הספר בכל עיר, קלפיות ביום בחירות וכיוצא באלה. בשנת תשס"ה (2005) נוסף פרק שישי לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998 – פרק הנגישות. בפרק זה נקבעה החובה להנגיש מבנים, תשתית וסביבה וכן את השירות הניתן לציבור באופן שאנשים עם מוגבלות יוכלו להשתמש בהם בחופשיות. החוק מחייב גם מקומות ציבוריים בניהול המדינה והרשויות הציבוריות (כגון שירותי ביטוח, בנקים וקופות חולים) וגם מקומות ציבוריים המופעלים על ידי גופים פרטיים, כגון שטחי מסחר.¹

* המאמר מבוסס על הכתוב בספרי, שבות יהודה וישראל, ירושלים: בית הספר הגבוה לטכנולוגיה, מכון לב, תשס"ז, עמ' 387-402.

1 עם אשרור האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות (2012) הוטל על נציבות שוויון זכויות אנשים עם מוגבלות במשרד המשפטים לשמש גורם מרכזי פנים-ממשלתי ליישום האמנה וגורם עצמאי לפיקוח על יישום זה. על נגישות בתי כנסת ראו "בית כנסת נגיש עבור אנשים עם מוגבלות", באתר נגישות ישראל.

א. אנשים עם מוגבלות בשבת ובבית המקדש

קשה למצוא במקורות התייחסות ייחודית למחויבות הציבורית להנגיש את הדרכים לאנשים עם מוגבלות. עם זאת במשנה (שבת ו, ח) עסקו התנאים בשאלה של יציאת אדם עם מוגבלות לרשות הרבים בשבת במקום שאין בו עירוב וכן בכניסתו לעזרה בבית המקדש עם העזרים המסייעים לו:

הקיסטע יוצא בקב שלו דברי ר' מאיר. ורבי יוסי אוסר. [...] סמוכות שלו [...] יוצאין בהן בשבת ונכנסין בהן בעזרה. כסא וסמוכות שלו [...] אין יוצאין בהם בשבת ואין נכנסין בהן בעזרה.²

בכל הקשור לקב (רגל תותבת) ר' מאיר סובר שרגל זו משמשת כנעלו של הקיסטע, ולכן הוא יכול לצאת לרשות הרבים בקב כמו בכל פריט לבוש אחר; ואילו ר' יוסי אוסר, מאחר שלדעתו הקיסטע נשען בעיקר על הסמוכות (הקביים), והרגל התותבת היא רק למראית עין, כדי שלא ייראה מחוסר רגל. על כן אין לראות בקב לבוש אלא משא. יש הסוברים שר' יוסי חשש שמא הקיסטע יוריד את הרגל התותבת ויישא אותה בידו, ואילו ר' מאיר לא חשש לזה. בסמוכות מותר לצאת כי הן משמשות כנעליו של הנכה. עוד נאמר שאין לצאת בצירוף של סמוכות וכיסא. רש"י מתאר מה פשר הצירוף של סמוכות וכיסא ומדוע אין לצאת עמם בשבת:

כסא – יש קיסטע שיבשו וכווצו גידי שוקיו, ואפילו על ארכובותיו אינו יכול לילך, ועושין כמין כסא נמוך ויושב עליו, וכשהוא מהלך נסמך על ידיו בספסלים קטנים, ועוקר גופו מן הארץ ונדהף לפניו, וחוזר ונח על אחוריו, והכסא קשור לו מאחוריו. סמוכות – של אותו קיסטע, עושה לה סמוכות של עור או של עץ לראשי שוקיו או רגליו התלויין, וכשהוא נשען על ידיו ועוקר עצמו נשען גם על רגליו קצת. ואין יוצאין בהן בשבת – רבותינו אומרים: מפני שאינם צריכין לו כל כך. ולא נהירא לי טעמא. ואיכא למימר: דאידי דתלו ולא

2 שבת סה, ע"ב-סו, ע"א. ראו גם ביצה כה, ע"ב; ירושלמי ביצה א, ז.

מנחי ארעא – זימנין דמשתלפי ולא נראה לי הטעם. ויש לומר:
שמאחר שהם תלויים ולא מונחים על הארץ, לעתים הם נשלפים.³

מכאן שאם האדם משתמש בקביעות בעזרים המסייעים לו להתנייע ממקום למקום, והם משמשים כרגלו וכנעלו של האדם הבריא, ואין חשש שהם יישלפו ממקומם או שיישא אותם שלא בדרך המקובלת, הוא יכול לצאת בהם גם אם אין במקום עירוב.⁴

3 שבת, שם.

4 זו גם תמצית וסיכום ההלכה על פי פסיקת השולחן ערוך, אורח חיים, סימן שא, טו-יז, ומפרשיו. הרב עזרא בצרי, שו"ת שערי עזרא, חלק ב, סי' כו, מאפשר לאדם היושב בכיסא גלגלים לצאת בשבת במקום שבו אין עירוב על ידי שיסתייע בגוי. יש להוסיף שהיום מקובל שגם בימות החול נעזרים אנשים עם מוגבלות וקשישים בעובדים זרים, ומבחינתם פתרון זה איננו ייחודי דווקא לשבת. בשנים האחרונות גם פותחו כיסאות נכים וקלנועיות הפועלים על פי עקרונות של "גרמא" (פעולה עקיפה שתוצאתה מלאכה האסורה בשבת. מדובר במנגנון ששולח פולסים מחזוריים לתא פוטו-אלקטרי או למתג פשוט. כאשר חוצצים את התא או מסיטים את המתג, לא מתרחש דבר. אך עם בוא הבריקה המחזורית הקרובה תתרחש התוצאה. לפיכך האדם רק גרם להפעלת המכשיר, אך לא הוא שהפעילו). הרב שלמה זלמן אויערבך התיר לצאת עם כאלה "אך ורק במקום שיש עירוב. ומשום מראית עין יהיה מחובר על הכסא שלט המודיע כרבים שהוא נוסע בהיתר עם מנוע מיוחד לשבת" (שולחן שלמה, שבת, חלק א, עמ' שפו). רבני כולל ארץ חמדה ירושלים נשאלו אף הם על כיסא גלגלים חשמלי זה בשו"ת מראה הבזק, חלק ד, עמ' 72-74. הם מציינים את ההיתרים של הרב שאול ישראלי ושל הרב שלמה זלמן אויערבך, וגם הם מציעים לתלות שלט המודיע שמדובר בהיתר מיוחד לאנשים עם מוגבלות. בהערה שם הם כותבים שלדעת הרב נחום אליעזר רבינוביץ', השלט הוא עיקרו של ההיתר ואחריו הפתרון ההלכתי-טכני. הרב שלמה גורן, תרומת הגורן, סי' פה, התיר לאדם קטוע רגליים להשתמש בעגלת נכים המופעלת באמצעות סוללה על ידי לחיצת מנוף בשינוי כלאחר יד. הוא לא מחייב לתלות שלט ואינו חושש כנראה למראית עין. ראו עוד יאיר מאיר, "עגלת נכים חשמלית בשבת", תחומין ח (תשמ"ז), עמ' 37-47. הרב שאול ישראלי, שם, עמ' 47-48, נתן את הסכמתו לפתרון ההלכתי-טכני של כיסא גלגלים חשמלי; הרב משה יוסף ריזל, "הסעת נכה על ידי נכרי בכסא גלגלים חשמלי", אור השבת טו (תשנ"ט), עמ' סא-סה; הרב ישראל רוזן, "שינוי זרם חשמלי בשבת: עקרון ויישומו", תחומין כו (תשס"ו), עמ' 89-90; הנ"ל, "נסיעה בעגלת נכים ממונעת שבתית ללא עירוב", תחומין לב (תשע"ב) עמ' 44-49. ההנחה במאמר היא שאין שום

באשר לכניסה לעזרה: על פי המשנה (חגיגה א, א), "והחיה, והסומא, והחולה, והזקן, שאינו יכול לעלות ברגליו" אינם מחויבים לעלות לרגל מתוך התחשבות במצבם והקושי והטורח הרב שיהיה להם בכך. אך אם ברצונם לעלות ולהיכנס לעזרה, ודאי שהם יכולים. באשר למי שנעזר בקב או בסמוכות, העיקרון הוא שאם האדם משתמש בהם כדי להתנייד כמו שאדם בריא משתמש ברגלו – יכול להיכנס אתם לעזרה. אך אם הם משמשים אותו כנעלו של אדם בריא, ואין הוא זקוק להם כדי להתנייד – לא ייכנס אתם;⁵ כדינו של אדם בריא שאינו נכנס לתחום הר הבית עם עזרים או בנעליו: "לא יכנס אדם להר הבית במקלו, ובמנעלו" (משנה, ברכות ט, ה). אכן, מי שמפונק ואינו יכול ללכת בלי נעליים, פטור גם הוא מלעלות לרגל, והוא בכלל מי שאינו יכול לעלות ברגליו.⁶ הר הבית הוא "בראש ההרים" (בלשון הכתוב בישיעיהו ב, ב), ו"מי יעלה בהר ה'?" (תהלים כד, ג). כאמור, מי שאינו יכול לעלות ברגליו, פטור מלעלות, ובתוספות מוסבר שהכוונה היא למי שמתקשה לעלות מעירו לירושלים.⁷ גם למי שנמצא בירושלים הדרך צפויה להיות קשה, שהרי ההליכה בתוך בית המקדש כרוכה בעלייה.⁸ הגמרא דנה באריכות רבה בשיטות השונות בעניין הפרשי הגבהים ממקום למקום במקדש.⁹ להלן מדברי הרמב"ם המתאר את מבנה המקדש בפירושו למשנה:

[א] כאשר יכנס האדם בשער שושן שבהר הבית מהלך בשטח ישר
עד שמגיע לחיל.

-
- בעיה הלכתית בפתרונות הטכנולוגיים שהוצעו בעניין. הפתרונות אושרו על ידי הרב מרדכי אליהו, הרב עובדיה יוסף, הרב ישעיהו נויברט ועוד. הדיון הוא ביציאה מחוץ לתחום שבת. ראו עוד הרב שלמה אבינר, שו"ת שאילת שלמה, ד, קח.
- 5 ראו גם יומא עח, ע"ב, תוספות, ד"ה "הקייטע" (השני).
- 6 חגיגה ד, ע"ב.
- 7 תוספות, חגיגה ב, ע"ב, ד"ה "ומי".
- 8 משנה, מידות ב, ב-ה.
- 9 יומא טז, ע"א-ע"ב; בהסבר הגמרא ושיטות הראשונים. ראו שערי היכל על מסכת יומא: שערים להעמקה בסוגיות המסכת עפ"י כתבי ראשונים ואחרונים, ירושלים: מכון המקדש, תשע"ד, מערכה כג, עמ' נא-נד.

[ב] ואחר כך עולה מן החיל בשתיים עשרה מעלות ומגיע לעזרת נשים. נמצאת עזרת נשים גבוהה משטח הר הבית והחיל שש אמות. לפי שכבר קדם שכל מעלה שהיתה במקדש גבהה חצי אמה.

[ג] ואחר כך מהלך את כל עזרת נשים בשטח ישר. ואחר כך עולה מסופה לעזרת ישראל בחמש עשרה מעלות כפי שיזכיר בפרק זה. ונמצאת עזרת ישראל גבוהה מעזרת נשים בשבע אמות ומחצה.¹⁰

הרמב"ם מוסיף ומתאר את העליות האחרות לעזרת כוהנים ולהיכל, ובסיכום הוא כותב:

נמצא בסכום כל הגבהים שקרקע ההיכל גבוה מקרקע הר הבית אשר בו שער שושן: עשרים ושתיים אמות.¹¹

מכל מקום, משטח הר הבית לעזרת ישראל יש לעלות שלוש עשרה אמות וחצי – קרוב לשבעה מטרים (גובה השווה לעליית מדרגות בבית מגורים של שתי קומות), ומדובר בעשרים ושבע מעלות – מדרגות שגובה כל אחת מהן חצי אמה ורוחבה גם כן חצי אמה.¹² לא נמצא שום מקור בחז"ל המלמד על כך שהיו מעלות-מדרגות ייחודיות שהקלו את עלייתם של אנשים עם מוגבלות מלבד המדרגות ששירתו את כלל הציבור. יש להביא בחשבון שבימי הבית לא השתמשו בכיסאות הכנויים על גלגלים כמקובל היום, אלא כמושב המחובר לגופו של האדם כמתואר במשנה, וייתכן שהמדרגות הכלליות היו נוחות גם לאנשים עם מוגבלות. סביר להניח שמי שהתקשה לעלות בכוחות עצמו במעלות הללו, אחרים סייעו בידו.

10 פירוש המשניות למסכת מידות, שם.

11 להסבר רעיוני עמוק לפשר העליות ממקום למקום בבית המקדש, שלא כמו המשכן שהיה כולו במישור, ראו הרמ"מ שניאורסון, הרבי מלובביץ', הלכות בית הבחירה, עמ' עו-עט.

12 משנה, מידות ב, ג.

היום ישנם אמצעיים טכנולוגיים חדשים וטובים המקלים את הנגישות. האם ישנה מחויבות ציבורית לשפר ולהנגיש את הדרכים לאנשים עם מוגבלות וכשייכנה בית המקדש להקל עליהם גם שם?

ב. חובת בית הדין לתיקון הדרכים

על בית הדין מוטל לוודא שהדרכים לעיר המקלט יהיו מוכנות ומוכשרות, כדי שלרוצח בשגגה יהיה קל יחסית להתמצא ולהגיע אליה. חובה זו באה לידי ביטוי בכמה מישורים.

1. שילוט

בדרכים יש להציב שלטי הכוונה ברורים המפנים לעיר המקלט. כך נאמר במשנה (מכות ב, ה):

ומכוונות להן דרכים מזו לזו, שנאמר: "תכין לך הדרך ושלשת" (דברים יט, ג).

במדרש נאמר:

כיון שעמד משה, ואמר לו הקב"ה: "והקרייתם לכם ערים" (במדבר לה, יא), אמר משה: רבש"ע, זה שהרג נפש בשגגה, בצפון או בדרום, מנין יודע היכן ערי מקלט שיהא בורח לשם? אמר לו: "תכין לך הדרך" תכוין לך הדרך שלא יהיו טועים וימצא אותו גואל הדם ויהרגהו ולו אין משפט מות. עוד אמר לו (משה): היאך? אמר לו (הקב"ה): העמד להם איסטליות מכוונות לערי מקלט שיהא יודע לילך לשם. ובכל איסטליות רשום עליה: רוצח לערי מקלט, שנאמר: "תכין לך הדרך".¹³

במסכת מכות שבתלמוד הבבלי מבואר איך היו מכוונים את הדרכים (י, ע"א-ע"ב):

ומכוונות להם דרכים וכו'. תניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר: "מקלט" היה כתוב על פרשת דרכים, כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם. אמר רב כהנא: מאי קרא? "תכין לך הדרך" – עשה [לך] הכנה לדרך.

בנוסח המופיע בתוספתא מבואר עוד (מכות ג, ה):

ר' אליעזר בן יעקב אומר: כותבין "מקלט" "מקלט" על פרשת דרכים, כדי שיהא רואה, וגולה לערי מקלט.¹⁴

ובתלמוד הירושלמי מובא גם כן נוסח התוספתא, ועל כך הוסיף ר' אבון (מכות ב, ו):

אמר רבי אבון: כמין יד היתה מראה להן את הדרך.

לפי מדרש אחר, השילוט המכוון לערי המקלט היה בשבעים שפות (!):

"לנוס שמה רוצח" (דברים ד, מב). וכי מכיר היה הרוצח לילך לערי מקלט אם הרג בשגגה? ואם היה אדם מארץ רחוקה מה היה עושה? היאך היה יודע אי זו היא עיר ערי מקלט? אמר ר' יעקב:

14 ר' אליעזר בן יעקב חי בזמן הבית השני (יומא טז, ע"א), והוא כנראה מתאר מה היה כתוב על שלטי ההכוונה – "מקלט היה כתוב". על ערי מקלט בבית שני ראו שמואל קליין, "ערי הכהנים והלוים וערי המקלט", קובץ החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, תרצ"ה, עמ' 81-107. במדרש במדבר רבה (מהדורת וילנא), פרשה כג, יג (וכן בנוסח שבמדרש תנחומא [מהדורת בוכר] פרשת מסעי, ח) נאמר שהקב"ה מצווה את משה: "רשום עליה: רוצח לערי מקלט". בנוסח מדרש תנחומא (מהדורת ורשא), פרשת מסעי, יא: "רשום לך: הדרך לערי מקלט". מכאן ניתן להסיק שאין חובה לכתוב נוסח מסוים ואחיד, ומה גם שלהלן נראה שלפי המדרש השילוט היה בשפות רבות. המטרה הייתה ששלטי ההכוונה יהיו ברורים ובהירים לרוצח בשגגה הנס על נפשו לעיר המקלט.

מילין מילין קבועין בדרך, והיה כתוב עם כל אחד ואחד בשבעים
לשון, והיה הרוצח רואה ויודע.¹⁵

בכל פרשת דרכים, בכל צומת מרכזי, הוצב שילוט ברור שנראה היטב לעין ומפנה למקום עיר המקלט. הכיתוב היה "מקלט", ועל השלט צויר חץ, כמין יד המראה את כיוון הדרך. ספק אם היו אלו עמודי שילוט תקינים כפי שיש לנו היום. ורש"י מסביר כי –

בכל מקום שהיו שני דרכים מפוצלים, אחד פונה לעיר מקלט, היה
עץ תקוע באותו דרך וכתוב בו: "מקלט".¹⁶

ייתכן שכוונתו לעמוד עץ או לעץ ממש, אך מכל מקום היה על בית הדין לדאוג שיהיה עץ או עמוד כזה בכל צומת חשוב. ואולם על פי האמור במדרש שבילקוט שמעוני, לא רק בצמתים מרכזיים הוצב שילוט, אלא במרווחים קטנים יותר:

רבי אבין בשם רבי יעקב אמר: על כל מיל ומיל היה עומד בורגן
[מגדל שמירה, מעין סוכה מוגבהת], ועל כל בורגן ובורגן היה
עומד ציון, והיתה ידו של ציון עקומה, והיה מראה להם להיכנס
הוא עיר מקלט.¹⁷

המשמעות היא שבכל מיל (כקילומטר) הוצב שילוט במקום גבוה ובלט המכוון לעיר המקלט.

מחובת השילוט וההכוונה לעיר המקלט מסיק רב חמא בר חנינא בסוגיה במכות (שם) מסקנה חינוכית ומוסרית גם בעניין צדיקים ולא רק בעניין מי שרצחו בשגגה. רב חמא היה פותח את השיעור שעסק בפרשת רוצחים בשגגה בדרשה זו:

"טוב וישר ה', על כן יורה חטאים בדרך" [תהלים כה, ח], אם
לחטאים יורה, קל וחומר לצדיקים.

15 דברים רבה (מהדורת ליברמן), פרשת ואתחנן, ד"ה "לנוס שמה רוצח", עמ' 61.
16 רש"י, מכות, שם.
17 ילקוט שמעוני, תהלים רמז, תש"ב.

כלומר, בכל הנוגע לחוטאים – הרוצחים – נדרש הפסוק כפשוטו. הקב"ה מצוה לכוון או להורות להם את הדרך לעיר המקלט, שבעצם ההיקלטות בה יש ממד של כפרה ותשובה; והדרשה המוסרית היא שאם לרוצחים בשגגה מורה הקב"ה דרך תשובה, ודאי שגם לצדיקים יש דרך תשובה.

2. ט"ב הדרכים

בית הדין אחראי לא רק לשילוט בהיר ולהכוונה. עליו גם לוודא שהדרך עצמה נוחה ונגישה. על הפסוק שהובא לעיל – "תכין לך הדרך" – נדרש במדרש ההלכה:

"תכין לך הדרך" – תכין לך סטרטיאיות [דרכים] שיהו מפורשות לתוכה.¹⁸

הדרכים לעיר המקלט צריכות להיות מפורשות (לפי נוסחאות אחרות – מפולשות), קרי חלקות ונוחות. בתלמוד הבבלי נאמר שהדרכים המובילות לעיר מקלט היו רחבות במיוחד (בבא בתרא ק, ע"ב):

דרך הרבים – שש עשרה אמות; דרך ערי מקלט – שלשים ושתים אמות. אמר רב הונא: מאי קראה? דכתיב: "תכין לך הדרך", דרך – הדרך.

לא סתם דרך אלא – "הדרך", דרך מיוחדת לרוצחים בשגגה. לדברי הרמב"ם, היה גם תאריך מסוים בשנה שבו בית הדין היה יוצא ובודק את טיב הדרכים לערי המקלט. מקור דבריו הוא במשנה במסכת שקלים (א, א):

באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכין ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים ועושין כל צרכי הרבים.

על פי התוספתא (שם), תיקון הדרכים בתאריך זה קשור לכך שהחורף עומד להסתיים ויש לתקן את הנזקים שנגרמו מהגשמים והרוחות לטובת עולי הרגלים:

בחמישה עשר בו [באדר] שלוחי בית דין יוצאין ומתקנין את הדרכים, ואת הרחובות שנתקלקלו בימות הגשמים, כדי שיהיו מתוקנין לשלושה רגלים.

אם הדרכים אינן תקינות, יכול בית הדין אף לעבר את השנה, כאמור בגמרא (סנהדרין יא, ע"א):

תנו רבנן: אין מעברין את השנה אלא אם כן היתה צריכה מפני הדרכים ומפני הגשרים.

ואם בכל זאת הגיע חג הפסח וישנם ליקויים בדרכים, מותר לתקן אף בחול המועד, אף שברוך כלל אין עושים בו מלאכות מעין אלו, כאמור במשנה (מועד קטן א, א):

ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת מקואות המים, ועושין כל צרכי הרבים, ומציינין את הקברות ויוצאין אף על הכלאים.¹⁹

אך הרמב"ם בפירושו למשנה מפרש את מטרת תיקון הדרכים בהקשר של רוצח בשגגה:

ותיקון הדרכים והרחובות, הוא שמכבשין אותן ומישרין אותן ועושין גשרים על הנחלים, כדי שאם יברח מכה נפש בשגגה לא

19 ראו בספרי, מלכות יהודה וישראל – אסופת מאמרים: הנהגה, מלחמות ותקומה, "תיקון הדרכים: באחריות מי?", מרכז שפירא: המכון התורני אור עציון, תשס"ב, עמ' 267-259.

יהיו לו מעצורים לעכבו וירדפנו גואל הדם ויהרגנו, וזה הוא ענין אמרו יתרומום ויתהדר "תכין לך הדרך".²⁰

בהלכות רוצח ושמירת נפש מרחיב הרמב"ם ומסכם את האמור בגמרא ובמדרש ההלכה:

וחייבין בית דין לכוין הדרכים לערי מקלט, ולתקן אותם ולהרחיבן, ומסירין מהן כל מכשול וכל תקלה ואין מניחין בדרך לא תל ולא גיא ולא נהר אלא עושין עליו גשר כדי שלא לעכב את הבורח לשם, שנאמר: "תכין לך הדרך", ורוחב דרך ערי מקלט אין פחות משלשים ושתים אמות, "ומקלט" "מקלט" היה כתוב על פרשת דרכים כדי שיכירו הרצחנים ויפנו לשם.

בחמשה עשר באדר בכל שנה בית דין מוציאין שלוחים לתקן הדרכים וכל מקום שמצאוהו שנתקלקל מתקנים אותו, ובית דין שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהן הכתוב כאילו שפכו דמים.²¹

לדברי הרב יעקב עטלינגר,²² הרמב"ם חזר על חובת יישור הדרכים והכשרתן גם בהלכה שאחרי כן, ומסיבה אחרת. זו לשון הרמב"ם (שם):

וכן מושחין בין כל עיר ועיר מערי מקלט בתחילת הפרשתן עד שיהיו משולשות בשווה שנאמר: "תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך".

דברי הרמב"ם הללו מבוססים על דברי התלמוד במסכת מכות בעניין מיקום ערי המקלט, הלומדת שהמרחק בין ערי המקלט צריך להיות שווה (ט, ע"ב):

"ושלשת" – שיהו משולשין, שיהא מדרום לחברון כמחברון לשכם, ומחברון לשכם כמשכם לקדש, ומשכם לקדש כמקדש לצפון.

20 פירוש המשנה לרמב"ם, שקלים, שם.

21 רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש ח, ה-ו.

22 עיינו בפירוש הערוך לנר, מכות ט, ע"ב.

הרמב"ם משתמש בלשון ייחודית כדי להבהיר הלכה זו: "וכן מושחזין בין כל עיר ועיר". הראב"ד מעיר ומשנה:

וכן מושחזין בין כל עיר ועיר. אמר אברהם: וכן משוין.²³

הכסף משנה מעיר שדברי הראב"ד אינם ברורים, ומגדל עוז כותב שהראב"ד איננו משיג על הרמב"ם אלא מבאר את כוונתו. ומה כוונת הראב"ד?²⁴ הערוך לנר מסביר שכוונתו לומר שאין מספיק שהמרחק בין הערים יהיה שווה בקו אווירי, שכן –

על ידי עקמומית וסיבוב הדרך, נעשה האחד רחוק יותר והאחד קרוב יותר. בזה הוי המצוה שיכין הדרך עד שיהו משולשין לגמרי, כל אחד לא רחוק ולא קרוב יותר מחבירו. וזהו "ושלשת" שיהו משולשין שיהא מדרום, פירוש זה יעשה ע"י שישווה הדרך.²⁵

יש להסיר מכשולים ולחשב את נוחות הדרכים כך שמרחק ההליכה בין הערים יהיה שווה.

אם כן, אף שמדובר בקבוצה מסוימת וקטנה – רוצחים בשגגה – חובת בית הדין להכשיר להם את הדרכים כדי שלא ייפגעו מגואל הדם. מדברי הרמב"ם הללו על רוצחים בשגגה הסיק הרב שמואל וואזנר באשר למחויבות ראשי הציבור לתקינותן של הדרכים. כך הוא כותב במכתב לקבוצת אנשים שיזמה תיקוני בטיחות בשל תאונות דרכים:

ואשר כתב שעשיתם תקנות גדולות בסביבה שלכם למנוע הסכנה בדרכים ע"י התאונות שגורמים שפיכת דמים הרבה ונספו

23 השגות הראב"ד, שם.

24 הסברים אחרים לדברי הראב"ד ראו בבירור הלכה, מכות ט, ע"ב, ציון כ.

25 הערוך לנר, מכות, שם.

גדולים וטובים, יש לשבח אתכם על כך ולחזק ידכם, ושכל בית דין בעירו עם מנהיגי הצבור חייבים לעשות למנוע נזקין מהתושבים.

[...] ובא וראה לשון הרמב"ם פ"ח מרוצחים ה"ה: "וחייבים בית דין לכוין הדרכים לערי מקלט ולתקן אותם ולהרחיבן, ומסירין מהם כל מכשול וכל תקלה ואין מניחן בדרך לא תל ולא גיא וכו' ודרך ערי מקלט ל"ב אמות רוחב", ואעפ"י שזה דין מיוחד לרוצחים מדין תכין לך הדרך. מכל מקום פשוט שממנו לומדים לפי המצב להסיר תקלות מרשות הרבים, ועיין ב"ק נ' ע"ב ובהרבה מקומות דאסור להזיק רשות הרבים שגורם תקלה, וברמב"ם פי"ב מגזקי ממון ופי"ג הכ"ב והכ"ג וכ"ד בזה, וממילא נשמע דמצוה להסיר מכשול הרבים בכזה. ועיין כתובות קי"ב ע"א, ר' חנינא מתקן מתקליה ופרש"י משוה ומתקן מכשולי העיר מחמת חיבת הארץ שהיתה חביבה עליו ומחזר שלא יצא שם רע על הדרכים ע"כ. וקל וחומר להסיר סכנה שבתקופה שלנו שאורכים יום יום בדרכים בעונותינו הרבים.²⁶

העיקרון העולה מדבריו הוא שעל ראשי הציבור לדאוג לתקינותה של דרך גם אם רק חלק מוגדר וקטן מהחברה נזקק לה.

מובן שאין מקום כלל להשוות אנשים עם מוגבלות לרוצחים בשגגה ח"ו. אדרבה, מדובר באנשים חיוביים שעל אף המוגבלות שלהם יכולים להיות שותפים, לתרום ולהוסיף רבות לחברה כולה. אך העיקרון העולה מסוגיית רוצח בשגגה הוא שיש למלא דרישות ייחודיות למען קבוצה המשתמשת בדרכים, ויש כמובן לעשות זאת בצורה מושכלת ועניינית ובהתאם לצרכים מוגדרים ונקודתיים. נראה שאם הקהילה חבה חובת הנגשה לטובתם של רוצחים בשגגה, קל וחומר שיש לעשות כן גם בנוגע לאנשים עם מוגבלות.

ג. הסרת מכשולות במקומות ציבוריים

1. "כי יפל הנפל ממנו": מצוות מעקה בבית פרטי ובארץ

החובה המוטלת על בית דין להכשיר את הדרכים לערי המקלט לטובת רוצחים בשגגה היא יישום של המצווה בתורה להכין ערי מקלט בארץ. כך הגדיר הרמב"ם בספר המצוות את המצווה הזאת:

שצונו להבדיל שש ערי מקלט, כדי שיהיו מוכנות למכה נפש בשגגה, ושיתוקן הדרך אליהם, וישירו אותה ולא יעזבו בה מה שימנע הבורח מלרוץ, והוא אמרו יתעלה "תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך".²⁷

אם בית הדין אינו ממלא חובה זו, הדיינים מתחייבים בדיני נפשות. בתלמוד הבבלי מובאת ברייתא נוספת העוסקת באחריות בית הדין להכין את הדרכים לערי המקלט (מועד קטן ה, ע"א):

יוצאין לקוץ את הדרכים ולתקן את הרחובות ואת האיסטראות ולמוד את המקואות [...] ומנין שאם לא יצאו ועשו כל אלו, שכל דמים שנשפכו שם, מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו? תלמוד לומר: "והיה עליך דמים" (דברים יט, י).

מדרש תנאים מתייחס לתחילתו של הפסוק:

"ולא ישפך דם נקי" – להזהיר בית דין על כך.

פסוק זה הוא מפרשת ערי מקלט, ומכאן שהאחריות הציבורית של בית הדין לתקינותן של הדרכים לטובת הרוצחים בשגגה היא ברמה גבוהה ומחייבת מאוד.²⁸

27 ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קפב. עיינו עוד ספר החינוך, מצווה תקכ.

28 עיינו מדרש תנאים לדברים יט, י.

במסכת מועד קטן (שם) רבנו חננאל מוסיף פסוק מפרשת מעקה:²⁹

שנאמר: "ועשית מעקה לגגך" וגו' (דברים כב, ח), וכתיב: "והיה עליך דמים" (דברים יט, י).

במסורת הש"ס (שם) מועד שאין ללמוד דבר מפרשת מעקה. ואולם הפסוק מפרשת מעקה הדורש להסיר מכשול ותקלה מהבית האישי הפרטי יכול ללמד גם שיש חובה להסיר מכשול או תקלה גם במרחב הציבורי; וכשם שבתלמוד הבבלי למדנו מפסוק אחר בפרשת מעקה ("ולא תשים דמים בביתך" דברים כב, ח) על חובת הסרת מכשולים אחרים בתוך הבית, כמו סולם רעוע, כלב רע וכדומה, ולא דווקא מעקה, כך ניתן להעתיק את יסודות מצוות המעקה לפרהסיה. לגרסת רבנו חננאל, הפסוק מפרשת ערי מקלט "תכין לך הדרך", מורה רק על הכשרת הדרך והפיכתה לדרך הקצרה והמהירה ביותר לעיר המקלט, אך אין הוא מלמד על חובת תיקון הפגעים והנזקים והסרת המכשולים. את זה ניתן ללמוד מן הפסוק בפרשת מעקה.

גם הרמב"ם קושר את חובת בית הדין לדאוג לשלמותן של הדרכים לאמור בתורה במצוות מעקה (דברים כב, ח):

כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֹדֶשׁ וְעָשִׂיתָ מַעְקָה לְגִגְךָ וְלֹא תִשֶׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ.

בספר המצוות הוא מרחיב זאת גם לשטחים ציבוריים שעליהם ממונות הרשויות הציבוריות (לא תעשה, רחצ):

שהזהירנו מהניח המוקשים והמכשולות בארצותינו ובבתינו כדי שלא ימותו בהם בני אדם. והוא אמרו יתעלה "ולא תשים דמים בביתך".³⁰

29 ועיינו עוד תוספות, שם, ד"ה "והיה".

30 דברים דומים נאמרים גם בערוך השולחן, חושן משפט, סימן תכז, ד: "אם יש חשש נפילה (ברשות הרבים), יתקנה בני רשות הרבים או ממוני העיר". ראו גם הרב ירוחם פישל פערלא, ספר המצוות לרס"ג, לאוין, מצוה נה, ד"ה "ואמנם".

כך כתב בעקבותיו גם בעל ספר החינוך והוסיף עוד שיש לעשות כן לא רק מחשש שמא אנשים ייפלו וייהרגו, אלא גם כדי שלא ייפצעו בהם בני אדם.³¹ הרמב"ם הרחיב עוד:

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות, כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים, חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר: "השמר לך ושמור נפשך" (דברים ד, ט). ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על "לא תשים דמים".³²

חז"ל שיבחו אנשים פרטיים הדואגים לטובת הרבים, והפסוק "ושם דרך אראנו בישע אלקים" (תהלים נ, כג) נדרש במדרש על העושים מעבר למתחייב לטובת הרבים,³³ ואחת הדרשות אומרת: "ושם דרך" – אלו מסלקי דרכים".

2. "לא תשים דמים": כשאופי השימוש בדרך משתנה

כאמור, חובת תיקון הדרכים נלמדת לפי כמה מהראשונים גם ממצוות מעקה. אכן, יש בתים שפטורים ממעקה, ובמסכת סוכה נאמר שבית שאין בו ארבע אמות על ארבע אמות, פטור מן המעקה.³⁴ מדוע? החזון איש מסביר שלא כל גג הוא מכשול. לשיטתו, בית מגורים מינימלי הוא בית ששטחו ארבע על ארבע אמות (כשני מטרים על שני מטרים), וגובה חללו הוא עשרה טפחים (קרוב למטר). מאחר שהגרים בבית כזה עולים גם על גגו, יש להניח מעקה כדי שלא ייפלו ממנו. אין איסור לעלות לגג ללא מעקה, אלא שעל הבעלים להתקין מעקה. מי

31 ספר החינוך, מצווה תקמז.

32 משנה תורה לרמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש יא, ד.

33 ויקרא רבה (מהדורת וילנא) ט, ב.

34 סוכה ג, ע"א. וכך פסק הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת נפש יא, א.

שעולה לגג באקראי או על מנת לתקן דבר מה, ודאי נזהר ונשמר, כפי שאכן כתוב על בעלי מלאכה (בבא מציעא קיב, ע"א):

"ואליו הוא נשא את נפשו" [דברים כד, טו], מפני מה עלה זה ככבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה?³⁵

מדברי החזון איש אפשר להבין שהקביעה אם לבנות מעקה בגג בית תלויה בעצם באופי השימוש בגג.³⁶ אם רבים יעלו לגג של בית ששטחו פחות מארבע על ארבע אמות, יש לבנות עליו מעקה; ולחלופין גם בבית רחב ורב קומות – אם לא נהוג לעלות לגג, אזי אין חובה לבנות שם מעקה. מכאן ניתן להסיק שאם נורמת ההתנהגות תשתנה ואנשים יתחילו להשתמש בגג מבנה שבעבר לא היו רגילים לעלות עליו, יהיו חייבים להתקין לו מעקה.

כך גם באשר לדרכים ציבוריות. ישנן דרכים שיש בהן סכנה, ואכן לא נהוג ללכת ולטייל בהן, וממילא לא מוטל על מנהיגי הציבור לבנות מעקה על כל צוק או על כל פסגת הר. אך אם התנהלותם של רבים תשתנה ואנשים יחלו לטייל ולהסתובב באותם מקומות, יהיה מוטל על הרשויות ליצור תנאים מתאימים כך שהמטיילים יוכלו להסתובב שם ללא חשש מפילה (או מכל מכשול אחר).

בהקבלה לדיונונו – רשות הרבים הציבורית שלנו משתנה. בעבר יכולת הניידות של אנשים עם מוגבלות ברשות הרבים הייתה פחותה, אך היום – בעקבות מודעות ציבורית, מכשור מתפתח, עגלות נכים ממונעות, קלנועיות, כלי רכב מיוחדים ועוד – יכולת הניידות גבוהה יותר. אנשים אלו יוצאים יותר מבעבר ללמוד, לעבוד ולבלות, והחברה הבריאה מעודדת אותם ותומכת בהם בשינויים אלו. על כן יש להתאים גם את המחויבות הציבורית ולמנוע מהם מכשולים בדרכם. המשתמשים בדרכים הם רבים ושוונים, וישנה מחויבות

35 בבא מציעא קיב, ע"א.

36 הרב אברהם ישעיה קרליץ (חזון אי"ש), ליקוטים לחושן משפט, סימן יח; ראו משנה ברורה, סימן תקמ. וכך גם כתבו רבי ישראל מאיר הכהן, בביאור הלכה, וכן רבי שניאור זלמן מלאדי, שולחן ערוך הרב, שם, סעיף א.

הלכתית לוודא שמי שמתקשים להתנייד ממקום למקום יוכלו להיות שותפים קבועים ברשות הרבים. אמנם קשה לקבוע סדרי עדיפויות ולהיכנס לפרטי פרטים עד כמה והיכן צריך להשקיע, אבל העיקרון הוא שיש לדאוג להנגיש את הדרכים לצורכיהם של אנשים עם מוגבלות.

3. נגישות בבית הכנסת

האם מצוות מעקה חלה בבית הכנסת? במדרש תנאים לדברים כב נאמר:

למה נאמר "גגך" (דברים כב, ח)? למעט בתי כנסיות ובתי מדרשות שאינן עשויין לדירה. או בתי דמסיות ובתי מרחצאות במשמע? תלמוד לומר: "כי יפל הנופל ממנו", לא אמרתי אלא במקום שהרגל רגילה לעלות.

מדרש זה נזכר במסכת חולין שבתלמוד הבבלי (קלו, ע"א), ורש"י נימק (שם):

בתי כנסיות – שאין חלק לאחד מהן בו שאף לבני עבר הים הוא. ועוד שאינו בית דירה.

על פי הנימוק הראשון שמזכיר רש"י, מצוות מעקה חלה על בעלות, ואילו בתי כנסת שייכים לכול. דבריו כאן תואמים להסבריו במקום אחר בתלמוד הבבלי, שבו עסקו בסיבת הפטור של בית כנסת של כרכים ממזוזה ובסיבת החיוב במזוזה בבית כנסת של כפרים:

כרכים – שהוא מקום שווקים, ומתקבצים שם ממקומות הרבה, והיא עשויה לכל הבא להתפלל, ואין לה בעלים מיוחדים. דכפרים [של כפרים] – כל בעליו ניכרים, והרי הוא כבית השותפין.³⁷

37 יומא יב, ע"א; הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים א, סימן יז, האריך בהסברת שיטת רש"י ובהשוואת שיטתו בעניין פטור בית כנסת ממזוזה וממעקה.

הרב ברוך אפשטיין, בעל התורה תמימה, ביאר את דברי רש"י:

ולא ידעתי מה הכריחו לפרש פירוש הראשון אשר לפיהו ישתנה דין ביהכנ"ס של יחיד. ונראה לומר דשני [ששני] הטעמים סברא אחת להם. דכיון דעיקר [שכיוון] שיעקר] חיוב מעקה הוא רק בגגים שמשמששים בהם לאכילה ושינה ומלאכה בקביעות. לכן בתי כנסיות ובתי מדרשות שהם של צבור אין דרך להשתמש בהם כמו בבית של יחיד היינו על הגג ולכן פטורים מן המעקה, ובהטעם שהם של צבור הוי עיקר הסברא שמפני זה אין משתמשין בהם כמו בבית של יחיד, ולכן אין נ"מ [נפקא מינה] אם בית הכנסת שייך ליחיד או לצבור, כיון דבכל אופן אין משתמשין בו רק רבים, ובשמוש רבים אין הנהוג להשתמש בגגים.³⁸

את רוב בתי הכנסת ניתן להגדיר "בתי כנסת של כפרים" במובן זה שהבעלים ידועים. בתי כנסת פועלים כעמותות, המתפללים נחשבים לחברי העמותה, וניהול בית הכנסת נעשה על ידי נציגי הקהילה, על פי בחירתם. אמנם כל אדם יכול להיכנס לכל בית כנסת ולהתפלל כאורח, ומבחינה זו יש מקום גם "לבני עבר הים", כלשונו של רש"י, אך אין בכך כדי לשנות את העובדה שבית כנסת הוא בבעלות החברים בו. אשר על כן, מבחינה זו גם על פי רש"י יש חובת מצוות מעקה על המתפללים, גם אם אין עולים לגג או אין מתקרבים למקום שבו יש סכנה.

פטור ממצוות מעקה בבית כנסת נפסק להלכה ברמב"ם³⁹ ובשולחן ערוך.⁴⁰ נימוקם תואם לנימוק השני שכתב רש"י: "לפי שאינם עשויים לדירה". אך במדרש התנאים נאמר שמצוות מעקה היא "במקום שהרגל רגילה לעלות". פוסקים אחדים כתבו שאכן פטור ממצוות מעקה בבית כנסת מבוסס על ההנחה שאין דרים במקום ולא מסתובבים בו; אך אם יש סכנה שבני אדם יכולים להיפגע

38 הרב ברוך מרדכי אפשטיין, תורה תמימה, דברים כב, הערה עז.

39 משנה תורה לרמב"ם, הלכות רוצח יא, ב.

40 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכו, ג.

ממנה, יש להתקין מעקה או כל פתרון אחר כדי שבני אדם לא ייפגעו. כך למשל כתב הרב יצחק וייס:

היכא דבני אדם [היכן שבני אדם] הולכים שם בתדירות, אז אין נפקא מינה, בין בית דירה, לאינו בית דירה, ובכל פעם יש בזה מצות עשה להסיר כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, ולהשמר ממנו, מטעם שנאמר: "השמר לך ושמור נפשך מאד", וכדאיתא בחו"מ [וכפי שמצינו בחושן משפט].⁴¹ ואף בבתי כנסיות ובתי מדרשות יש חיוב להסיר מכשול, עי' מזה בתשו' רב פעלים,⁴² וכה"ג [וכהאי גוונא (באופן דומה)] כתב בערוך השלחן שם (סעיף ד'), דברה"ר [שברשות הרבים] יש חיוב על בני רה"ר, או ממוני העיר עי"ש.⁴³

כך פסק גם הרב אליעזר וולדינברג:

בספר חוקות החיים להגר"ח פלאגי ז"ל סימן ק"ב מאריך לבאר, שכל הפטור של בתי כנסיות ובתי מדרשות הוא מפני שאין רגילין להשתמש בגגותיהן כלל, אבל אין הכי נמי [אכן כך הדבר] אם המצא ימצא בגגים של בית הכנסת וביד המדרש שמשמשים בהם אזי יהיו חייבים לעשות מעקה עי"ש. וכך מנמק בפשיטות בשו"ע הגרש"ז מלאדי ז"ל בהל' שמירת גוף ונפש סעי' א', דטעם [שטעם] הפטור בבית הכנסת ובבית המדרש מפני שאין רגילות כלל להשתמש על גגיהן ע"ש, דון מינה הא אם יש רגילות להשתמשות שפיר [אכן] חייבים. ועד אחרון, כוון לבאר על זה הדרך הגרי"י ווייס ז"ל בשו"ת מנחת יצחק ח"ה סימן קכ"ב וסיכמ חוות דעת להלכה דאם הוי על גג בית הכנסת ובית המדרש תשמיש קבוע אז לכולי עלמא חייב במעקה ויש לברך על העשייה,

41 סימן תכ"ז, סעיף ז ר"ח.

42 הרב חיים פלאגי, שו"ת רב פעלים, חלק ב, יורה דעה, סימן לו.

43 הרב יצחק יעקב וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ה, סימן קכב.

ואם הוי שם רק תשמיש אקראי אז יש לעשות ג"כ מעקה לחומרא
בלי לברך ע"ש.⁴⁴

כאמור, לאדם עם מוגבלות כל גרם מדרגות הוא מכשול, ועל כן יש למצוא את הפתרון הנוח והטוב ביותר כדי שלא ייפול, וכדי שיוכל להתגבר על המכשול בכוחות עצמו – מעלית, מעלון, כבש או כל פתרון יעיל אחר. מחויבות זו גדולה יותר כשמדובר בחבר בקהילה שהוא שותף בבעלות על בית הכנסת. גם אם אין מדובר במכשול ממשי אפשר לכוף את חברי בית הכנסת לתקן תקלות. בני עיר יכולים גם לכוף זה את זה לבנות להם בית כנסת.⁴⁵ הרב יחיאל מיכל אפשטיין הוסיף:

ואם בית הכנסת צריך תקון ההכרחי כמו שדולף גשמים או נתקלקלו הכותלים וכיוצא בזה, יכולים לכוף זה את זה שיתנו מעות לתקנו. אבל בשביל יפוי בעלמא נראה לי דאין [שאיין] יכולין לכוף זה את זה. ואם זה אומר שהוא הכרחית וזה אומר שאינו הכרחית, תלוי בראיית עיני בי"ד [לפי עניות דעתי בדינים אלו].⁴⁶

דליפת מים או כל תקלה אחרת יכולה להפריע למתפללים מעטים, ואף על פי כן מחויבים חברי בית הכנסת לתקן את התקלה, גם אם התיקון יפגע אולי בתכניות אחרות הקשורות לשיפוץ בית הכנסת לטובת הרבים. הוא הדין בנושא דיוננו. אי-היכולת להתנייד בשל מדרגות היא תקלה ומכשול רק בכל הקשור לנער עם המוגבלות, ואף על פי כן חייבים בני הקהילה לתקן ולפתור את הבעיה.⁴⁷

44 הרב אליעזר יהודה וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן סד.

45 תוספתא בבא מציעא (מהדורת ליברמן), יא, כג; רמב"ם הלכות תפילה יא, א, והלכות שכנים ו, א; שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קג, א.

46 הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, אורח חיים, סימן קג, סעיף א.

47 אלא שלא תמיד. מעשה במתפלל ותיק שהזדקן ובשל חולשתו הוא נזקק לשבת בכיסא גלגלים. הוא ביקש להמשיך לשבת במקומו בקדמת בית הכנסת, שם ישב עשרות שנים, אך המעבר בין שורות הספסלים היה צר, ולא היה אפשר לעבור עם כיסא הגלגלים אלא אם כן מזיזים בכל פעם ספסלים רבים. הדבר גרם טרחה גדולה למתפללים האחרים, שגם הם באים בימים. מדובר בבית כנסת קטן שהחברים האחרים בו גם

מחויבות בני קהילה לדאוג לנוחיותם של חבריהם המתפללים בבית הכנסת ולוודא שלא ייפגעו מכל תקלה ומכשול מעוגנת מבחינת ההלכה. לא נכון להעמיד את הצורך בדאגה לאנשים עם מוגבלות הבאים לבית הכנסת (בהתקנת מעלית, מעלון או כבש) מול רווחת כלל המתפללים (תשלום עבור מיזוג, תאורה וכדומה). יש חובה לעשות את מרב המאמצים כדי שכל חברי הקהילה יוכלו להתפלל בבית הכנסת בנחת וללא חשש שייפגעו או יינזקו.

ד. סיכום

יכולת התנועה הגוברת והמתפתחת של אנשים עם מוגבלות והפיכתם לשותפים מלאים בחיי החברה והקהילה, בצד המודעות והרגישות הציבורית והחברתית לכך, יוצרות מחויבות הלכתית לדאוג לרווחתם ולתפקודם המיטבי והעצמאי בפרהסיה הציבורית, כחובה הלכתית וכחלק מן המטלות של מנהיגי הציבור, ולא רק מדין צדקה וחסד. יש לדאוג לקבוצות אוכלוסייה ייחודיות שיש להן צרכים מיוחדים ובכך לאפשר למשתייכים אליהן להיות פעילים ושותפים בפרהסיה הציבורית. הקהילה והחברה כולה יכולות להיות, וצריכות להיות, שותפות לתביעה ולדרישה למימוש חובות אלו, נוסף על חובת החסד האישי המוטלת על כל אדם לסייע בגופו ובמונונו למי שנצרך ונזקק. לכן אפשר לכפות על ציבור החברים בקהילה להשתתף במימון הנגישות לצורכי אנשים עם מוגבלות המתפללים בקביעות בבית הכנסת.

הם אנשים מבוגרים מאוד ושומרים על מקומם הקבוע, ובשנים האחרונות התמעט מספר המתפללים במקום. אין לחברי בית הכנסת יכולת כלכלית להחליף את הריהוט בבית הכנסת, אם כי הכול מודים שמדובר בריהוט ישן. המתפלל הוותיק שנזקק לשבת בכיסא הגלגלים בחלק האחורי של בית הכנסת הרגיש מאוד לא בנוח שם ואף כעס שלא נמצא פתרון מניח את הדעת שיאפשר לו לשבת במקומו הקבוע. ואולם נראה שכאשר ברור שלחברי בית הכנסת אין יכולת כלכלית לתקן או לפתור את הבעיה, אכן לא ניתן לחייבם. ראו מסקנה דומה אצל הרב יצחק אבי רונס, "חובת ההנגשה לנכים של בניני מגורים", תחומין לד' (תשע"ד), עמ' 207-213.

שו"ת 7

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה בישראל ולגבש את ערכיה. הוא עוסק במחקר מעמיק ומנסח המלצות מעשיות לתכנון מדיניות ולעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

חוברת זו היא תוצר של סדרת שו"ת, שהיא חלק מהתכנית "זכויות אדם והיהדות בשטח" בראשות הרב ד"ר בנימין לאו. עניינה של התכנית הטמעת משנה סדורה במערכות השלטון ובמרחב הציבורי בנושא זכויות אדם והיהדות בכלל ובשילוב ושוויון של אנשים עם מוגבלות בפרט. סדרת שו"ת שואפת לתת מענה הלכתי פרקטי לדילמות שאנשים עם מוגבלות נאלצים להתמודד עמן בחיי היום-יום.

הרב יהודה זולדן הוא מפקח מרכזי להוראת תלמוד ותושבע"פ בחינוך הדתי ומרצה במדרשה לנשים שבאוניברסיטת בראילן.

חוברת הסדרה רואת אור הודות לאדיבותן של קרן אגונימית הפועלת בישראל ושל קרן משפחת רודרמן, הפועלת לשילוב מלא של אנשים עם מוגבלות בחברה בכל תחומי החיים, בישראל ובארצות הברית, על ידי שותפויות מגוונות ושיתופי פעולה אסטרטגיים.

www.idi.org.il

מסת"ב: 978-965-519-165-3